

Kiss Magdaléna

A Körösök magyar vízneveinek funkcionális-szemantikai elemzése

1. Míg a korábbi helynévfeldolgozások gyakran mellőzték a víznevek tüzetesebb vizsgálatát, az utóbbi időben az ilyen témájú munkák száma egyre inkább nő. BÍRÓ FERENC (1999, 2005) és GYÖRFFY ERZSÉBET (2002, 2008, 2011; GYÖRFFY-RESZEGI 2003) számos tanulmányt szentelt a különféle víznevelemzéseknek, de HOFFMANN ISTVÁN (2009), KOVÁCS ÉVA (2008), KOCÁN BÉLA (2008a, 2008b, 2009), PÓCZOS RITA (2003, 2004) és TÓTH VALÉRIA (2003) ide vonatkozó írásai is szintén gazdagítják a kérdés szakirodalmát.

A Körösök vízrendszeréhez tartozó nevek összegyűjtésekor két típusú forrásból dolgoztam: egyrészt adattárakat (Hunfalvy, Pesty, ETH., HA.), szótárakat (FNESz., KMHsz., SzT.) néztem át, másrészt térképeket a névadat lokalizálása céljából. Mindkét eljárásnál a hiteles, megbízható és minél bővebb tárákat használtam fel, így adattáramban több olyan pataknev is előfordul, amely csupán egy-egy falu külterületén folyik át. Mivel e nevek nagy része Románia területén lelhető fel, a román közigazgatás kataszteri víznévjegyzéke mai román nyelvű adatokat tartalmazó adatbázisának összes folyónevét is felvettem, mert ezek a nevek teszik lehetővé a tájékozódást a mai vízrajzi térképen.

Bár az adattárak nélkülözhetetlen volta vitán felül áll (KISS M. 2009: 107), az adatgyűjtésben nagy segítséget nyújtanak a víznevekben gazdag térképek is. A katonai felmérés térképei közül az első hármat néztem át, a jozefiniánus térképet (EKFT., 1780–1784), a franciskánus térképet (MKFT., 1806–1869) és az Erdélyben (1869–1873), illetve Magyarországon és a Partiumban megvalósuló (HKFT., 1872–1884) felmérés térképszelvényeit. Bár az első felmérés térképszelvényei csak a legnagyobb folyók neveit tüntetik fel, ezek a korábban lejegyzett pataknevek a későbbi alakokkal összevetve segítséget nyújtanak az etimológiai vizsgálatok terén (pl. a Fehér-Körös jobboldali mellékága az első felmérésen *Csik-ér*, a másodikon és az összes későbbi térképen *Csiger*). Románia hidrológiai térképének ide vonatkozó szelvényeit JANITSEK JENŐ volt szíves a rendelkezésemre bocsátani. A 19. század első felének legnagyobb elméleti és gyakorlati tudású geodétája, HUSZÁR MÁTYÁS 1823-ban készítette el a Körösök és a Berettyó szabályozásának egységes tervrajzát. Ezek a kéziratos térképek szintén tömördek egykori víznevet tartalmaznak a szabályozás előtti időkből. Amennyiben a felsorolt források időhatárait körvonalazzuk, az összegyűjtött névanyag a

korai ómagyar kortól a vízszabályozás utáni időkig nyúlik, a 2003-as topográfiai térképszelvényekkel bezárólag.

Jelen dolgozatomban HOFFMANN ISTVÁN többszintű helynévelemzési modelljét (2007) követve a Körösök vízgyűjtőjéhez tartozó névanyag funkcionális-szemantikai vizsgálatát végzem el. Mivel a korpusz több nyelvi réteget tartalmaz, a magyar és a román neveket egymástól elkülönítve tárgyalom, s jelen tanulmányomat kizárólagosan a magyar neveknek szentelem. A két nyelvi réteg egymásra vetítését is fontosnak tartom ugyanakkor, ennek tanulságait azonban egy másik munkában fejtem ki.

A névadási aktus olyan tudatos tevékenység, melyben a helynév a denotátum jellegzetes jegyét emeli ki és viseli magán. Ennek megfelelően a benne kifejeződő funkcionális névrész szemantikai tartalommal bír, hiszen a megismerést, az emberi tudást tükrözi. A kogníciónak nyelvi síkon való leképezése megnyilvánulhat egy- vagy kétrészes, más szóval egyszerű vagy összetett helynevekben. Ennek függvényében a helynevek névrészeinek funkcióit aszerint lehet kategorizálni, hogy a névrész fajtajelölő (F), megnevező (M) vagy sajátosságot (S) kifejező szerepet lát-e el (HOFFMANN 1999: 210). Míg a fenti kategóriák egyrészes nevek esetében alkalmazhatóak, a kétrészes nevekben, ahol több funkcionális-szemantikai jegy társul egymással, többféle struktúrát hoznak létre: S+F, S+M, vagy a jóval ritkább M+F. A második névrész tehát vagy a hely fajtáját jelöli meg, vagy pedig megnevezi magát a konkrét helyet.

2. Fajtajelölő névrészfunkció

Az ebben a szerepben álló névrészek azt a helyfajtát fejezik ki, amelybe a névvel megjelölt egyedi hely besorolható. E szemantikai funkcióra ezért a dolog természetéből adódóan kizárólag főnevek, mégpedig helyet jelölő lexémák, azaz földrajzi köznevek alkalmasak (HOFFMANN 1999: 208). Az egyrészes helynevek között a vizsgált korpuszban olyan ide tartozó névformák említhetők meg, mint az *Ér*, a *Pece*,¹ valamint a *Csorgó*, *Csergő*, *Folyás*, *Forrás*, *Jószás*,² *Köpő*, *Medves* vagy *Medes*,³ illetve *Tekerő*, melyek jelentéshasadás következtében váltak

¹ A *Pece* helynév etimológiailag megegyezik a m. *pöcegödör* előtagjával, a m. N. *pöce* köznévvvel, amelynek jelentése 'födetlen csatornácska, amely olvadás vagy esőzés idején az udvarokon és az utcákon összegyűlt szennyest vizet leereszti' (FNESz. *Pece*; vö. még BÍRÓ 1997: 101). A TESz. ebben a jelentésben a 18. század második feléből adatozza a szót.

² A *jószás* földrajzi köznévtől a **jó*- 'folyik' ige -sz gyakorító képzős származékából alakulhatott -ás főnévképzővel (FNESz., de lásd erre máshogyan GYÖRFFY 2011: 101). Valójában a *jó* földrajzi köznévtől elválása olyan folyamatot indított el, amely során a névhasználó közösség tudatában a helynév lexikális-morfológiai összetettségének tudata megszűnt, így az értelmezési lehetőségek is kibővültek (GYÖRFFY 2011: 101, 117).

³ A *Medves* pataknevét a *Medüs*, *Medes* víznevekkel függ össze; közös szótövének valószínűleg a m. **med* 'száraz vagy időnként kiszáradó' melléknév származéka (FNESz. *Nemesmedves*).

helynevekké. Az ilyen típusú víznevek előfordulási aránya a teljes névállományhoz képest meglepően alacsony (0,3%), míg a különben gyakori *patak* köznévi tulajdonnévként való előfordulása teljesen hiányzik.

A kétrészes nevek körében S+F (52%), illetve M+F (34%) összetételek fordulnak elő, ahol az alaptag minden esetben vízrajzi köznévi.

A sajátosságot kifejező és a fajtajelölő névrészekből álló összetételek (S+F) száma igen magas. Köztudott, hogy a kelet-magyarországi régióban nagyon gyakori az *ér* 'lassú mozgású, széles, iszapos medrű vízfolyás' vízrajzi köznévi. Ezt támasztják alá a Körösök vízgyűjtőjéhez tartozó nevek is, mivel a magyar adatok 32%-a rendelkezik ilyen köznévi utótaggal, melyhez változatos, sajátosságot kifejező előtagok járulnak (*Csikos-ér*, *Horgas-ér*, *Köles-ér* stb.); az ilyen összetételek hatoda jelölt birtokos jelzős formában szerepel (*Szent Péter ere*, *Fekete-györgy ere*, *Feketerét ere* stb.).

Az *ér* vízrajzi köznévet gyakoriság szempontjából a *patak* 'kis (hegyi), gyors folyású víz' lexéma követi (23%) sokszínű előtagok kíséretében (*Bosnyák-patak*, *Csipkés-patak*, *Sós-patak* stb.), de itt is találunk birtokos személyjeles *pataka* alaptagot személynévi (*Balázs pataka*), melléknévi igenévi (*Csorgó pataka*), településnévi (*Bályok pataka*), növénynévi (*Kökény pataka*) és valamilyen földrajzi alakulatot jelölő előtaggal (*Hágó pataka*) ellátva.

A névanyag 4%-át a *fok* 'folyó vagy tó vizét elvezető ér' utótagú nevek alkotják (*Bű-fok*, *Iván-fok*, *Zöld-fok*; *Bíró foka*, *Fancsal foka*, *Pera foka*).

A *folyás* 'kisebb folyóvíz, patak, ér' az adatok 2%-ában szerepel fajtajelölő utótagként (*Hosszúvíz-folyás*, *Medvés-folyás*, *Zúgó-folyás* stb.); az *örvény* 'vízfolyásnak gyors, forgó mozgású szakasza' közszó mindössze 1%-ban képviselteti magát a névadatokban (*Hideg-örvény*, *Határ-örvény*, *Hasztalan-örvény* stb.), míg a *derék* '1. 'időszakos vízfolyás, ér', 2. 'víz dereka, fő folyás' összesen öt alkalommal fordul elő (*Asztagos-derék*, *Ebesi-derék*, *Hegedűs-derék*, *Megyes-derék*, *Nyári-derék*).

A *kengyel* 'u alakban kanyarodó ér' vízrajzi köznévi elő- és utótagként egyaránt részt vesz a névalkotásban, funkcionális szempontból fajtajelölő szerepben a *Görbe-kengyel*, *Rákos-kengyel* és a *Tormás-kengyel* víznevekben látjuk megjelenni. Az *aszó* 'időszakos vízfolyás, szárazpatak' a *Vár-aszó* és *Hosszú-aszó* nevekben jelentkezik. A *jó* 'vízfolyás' régi vízrajzi köznévünk a *Berettyó* és a *Székelyjő* ~ *Székelyó* víznévben lelhető fel, de a nyelvhasználatból kiavulva szerkezetileg egybeolvadt az előtaggal. Mindez pedig azt is jelenti egyúttal, hogy a keletkezése pillanatában S+F formájú helynév a *jó* lexéma elhomályosulásával és ennek eredményeként a helynév szerkezetének deszemantizációjával egyszerűs, M funkciójú névvé vált.

A fent bemutatott S+F funkciójú szerkezetek gyakoriságával szemben az M+F sruktúrájú, jellegzetesen másodlagos névformák jóval ritkábban fordulnak elő. Az ilyen alakulatok elsősorban idegen eredetű víznevek átvételével, ponto-

sabban azok kiegészítésével keletkeztek, de a vízrajzi köznévvvel való kiegészülés akár a belső keletkezésű vízneveket is érinthette (*Körös-ér*, *Ácsva pataka*; *Tusza* > *Tusza pataka* stb.).

3. Megnevező névrészfunkció

Ebben a szerepben mindig valódi helynév áll, szerepe — beépülve egy új névbe — megegyezik azzal, ami eredeti helynévi jelentése is: a denotátumra utalás (HOFFMANN 2007: 58). Az így keletkezett helynevek szintagmatikus szerkesztés útján, többnyire jelzős szerkezetet alkotva kerülnek be a névanyagba, s e szerkesztési folyamat gyakran képzőelem felvételével is együtt jár. A megnevező funkciójú névrészt tartalmazó víznevek szerkezeti szempontból lehetnek egy- vagy két-részesek; ez utóbbi esetében pedig sajátosságot kifejező előtaggal (S+M) vagy fajtajelölő funkciójú vízrajzi köznévi utótaggal szerepelhetnek (M+F).

Ha abból a tételből indulunk ki, hogy a jövevénynevek a magyar helynévrendszer elemeiként minden esetben megnevező funkcióban szerepelnek, a vizsgált adatállományban is jó néhány ilyen példára akadunk. Mivel a román nevekkel önálló tanulmányban kívánok foglalkozni, e helyütt csupán az egyéb nyelvekből való átvételeket mutatom be. Szláv eredetű nevünk a *Bisztra* (vö. *bystra* 'sebes'; KNIEZSA 1942: 50), a *Dubina* (vö. **dubina* 'tölgyerdő', SEBESTYÉN 2010: 42) és talán a *Kalota* (vö. KNIEZSA 1942: 42), besenyő eredetű viszont a *Budak* (KISS L. 1996: 441, FNESz.).

Bár a névadási aktus szemantikai tudatossága kétségtelen, a nyelvi jel alaki szerkezete és jelentése közötti kapcsolat az idők folyamán elhomályosulhat, így azok koherenciája megbomlik. Sokszor ennek a bizonytalanságnak a kiküszöbölésére új nevek jönnek létre úgy, hogy a meglévő névtest valamilyen földrajzi köznévvvel egészül ki. Az *Eszteró-ér* korábbi előfordulása egyrészes név: *Eszteró* (HUSZÁR S80 0039.01.10), de később vízrajzi köznévvvel kiegészülve szerepel a forrásokban (PESTY, Bihar 64b és 308b). Találunk azonban olyan neveket is, ahol a változás épp ellenkezőleg zajlott le: a *Tasád* és a *Medes* víznév a korábbi adatokban *Tasád p[atak]* (HKFT.), illetve *Medes patak* (PESTY, Bihar 139b) néven szerepel, de a későbbi *Tasád* (rom. *Tășad*) és *Medes* alak (rom. *Medeș*) már egyrészes névként jelentkezik (KNIEZSA 1942: 43).

Természetesen számos ismeretlen etimológiájú név fordul elő, mely szerkezeti szempontból M+F funkciójú névrészek összetételeként írható le (*Ad ere*, *Herpat-ér*, *Marász fok* stb.), de szép számmal szerepelnek pusztán megnevező névrészt tartalmazó nevek is (*Kigyik*, *Leben*, *Serges* stb.). Ezek a kezdetben egyrészes nevek többnyire nem belső keletkezésű alakulatok, így a vízrajzi köznévvvel való kiegészülésük a magyar névkészletbe való beilleszkedést segíti elő.

4. Sajátosságot jelölő névrészek

A sajátosságot kifejező névrészek jelölik azokat a tulajdonságjegyeket vagy különféle viszonyrendszereket, melyek különféle nyelvi jelekkel fejezhető ki. A sajátosságtípusok felosztásában HOFFMANN ISTVÁN rendszerkategóriáiból indultam ki. Ennek megfelelően az első csoportba azokat a vízneveket soroltam, amelyek a hely tulajdonságára utalnak, méret, alak, anyag, szín, kor, funkció vagy egyéb jellegzetesség alapján. A következő osztály olyan sajátosságtípusokat sorakoztat fel, amelyek bemutatják a hely viszonyát valamely külső dologhoz, körülményhez (pl. növényzet, állatvilág, birtokos). A harmadik csoportba tartozó nevek a víznek valamilyen más helyhez való viszonyát tükrözik, ahol a víz név lehet valaminek a része, vagy irányt is jelölhet. A negyedik kategóriát a többféleképpen elemezhető nevek csoportja alkotja, ahová olyan neveket soroltam, amelyek funkcionális szerkezete nem egyértelmű, mert az elnevezés motívuma nem kapcsolódik közvetlenül a névadási szituációhoz.

Az S funkciót tartalmazó nevek körében a leggyakoribb szerkezeti típus a sajátosságot kifejező névrész vízrajzi köznévvvel való összekapcsolódása (tehát az S+F struktúra), de más szerkezeti megoldásokkal is szép számban találkozunk. Tekintve, hogy a feldolgozott víznévkorpusz több mint kétezer denotátum megjelöléseit tartalmazza, így az S, S+F, S+M funkciók ábrázolására csupán a legjellegzetesebb példákat sorakoztatom fel, ám ahol azt indokoltnak látom, a határesetet képviselő vagy más szempontból tanulságos adatokra is utalok.

4.1. Tulajdonságot kifejező névrészek

A sajátosságot kifejező névrészek közül az alábbi, tulajdonságot kifejező kategóriák tartalmazzák a vízfolyás olyan jellegzetes jegyeit (pl. méret, alak, szín, hőmérséklet, kor, állapot, szag, íz, sebesség, hang), melyek az elnevezés alapjául szolgálhattak.

A *m é r e t r e* utalás funkciójával egyrészes (S) és kétrészes (S+F) szerkezetű nevekben egyaránt találkozunk. Mivel kevésbé változatosak, néhány elem számbeli megterheltsége erőteljesebb. A *nagy* szinonimájaként szerepel a *hosszú* lexéma, ellenpárjuk pedig a *kis* és *kurta*. Ezek főként kétrészes nevek előtagjaként fordulnak elő. A *Nagy*- előtagú összetételekben leggyakoribb utótag az *ér* vízrajzi köznévi, mely összesen 6 esetben fordul elő; ezt követi a *patak* (3), a *fok* (2), majd az *örvény* (1) lexéma. A *Hosszú*- előtag a *patak* (2), a *fok* (1) és az *ér* (1) vízrajzi köznévvvel alkot összetételt. Mennyiségi mutatójukat tekintve a víz kisebb méretére utaló melléknevek az előzőekben bemutatottakhoz képest kevésbé számottevőek. A *kis*- (6) és *kurta*- (1) előtag legtöbbször az *ér* vízrajzi köznévhöz járul.

A méretre utaló S+F szerkezetű nevek körében a folyó nagyobb méretére való utalás a gyakoribb, vagyis a *hosszú* és a *nagy* jelzők dominálnak a *kis* és *kurta* névelemekkel szemben (arányuk 16 : 7). Egytagú nevekben a víz nagyobb voltá-

ra utaló, S funkciójú névrész (pl. *Nagy*) ritkábban fordul elő, míg ugyanilyen funkcióban és szerkezetben a víz kisebb méretére való utalás nem szerepel.

A folyóhosszt jelölő funkciót S+M névszerkezetekben is fellelhetjük: *Kis-* és *Nagy-Kutas*, *Kis-* és *Nagy-Körös*.

A folyómeder alakjának kifejezésére gazdag szókészlet sorakoztatható fel, mely a teljes adatomennyiség 2,9%-át alkotja. Bár javarészt S+F szerkezetben fordulnak elő a vízfolyás alakjára vonatkozó elnevezések, néhány egyrészes névvel itt is találkozunk. Míg a *Füles* és a *Görbed* víznév esetében egyértelműen az S funkció jelentkezéséről beszélhetünk, a *Kengyel*, *Kadarcs* és *Tekerő* esete közel sem ilyen világos: a *kengyel*, *kadarcs*, *tekerő* ugyanis esetleg vízrajzi köznévként is felfogható, s ez esetben a nevek fajtajelölő funkcióban állnak. Jóllehet BÍRÓ FERENC (2008: 72) egyértelműen a vízrajzi köznevek sorába helyezi a *kengyel*-t ('u alakban kanyarodó ér' jelentést tulajdonítva neki) és a *tekerő*-t (amely 'kanyargós vízfolyás' lehet), a vízfolyás alakját is jelző jelentéstartalmuk miatt a sajátosságot jelölő kategóriába helyeztem az ilyen szerkezetű neveket.

A meder kanyarulatára utalnak az olyan nevek, mint a *Horgas-ér*, *Tekeres-ér*, *Fül-ér*, *Görbe-ér*, *Görbe-kengyel*, *Kacskaró-ér*, *Kondoros-folyás* (lásd még BÍRÓ 2008: 71).

Több, tőszámnevet tartalmazó név is felbukkan képzett vagy képzetlen formában az alakra utaló elnevezések körében: *Két-ér*, *Két-patak*, *Kettős-patak*, *Hármas-ér* (ezek S+F szerkezetűek); *Kettős-Körös* és *Hármas-Körös* (amelyek viszont S+M struktúrával jellemezhetők).

A hely jellegzetes anyagára utaló elnevezések alapjául a vízben vagy a víz környezetében található anyag szolgál: az *Aranyas-patak* vizéből például aranyat lehetett mosni,⁴ a *Kincses-ér* vize pedig kincset sodorhatott a partra, s ez szolgált a névadáshoz motivációul. Igen gyakran a vízben fellelhető kövekre, kavicsokra utal a név (*Köves-patak*, *Kő-patak*, *Kövicses-patak*, *Kövicse-patak*), de a névadás alapjaként az ásványtartalom (*Ásvány-ér*) vagy a sáros víz (*Sáros-ér*, *Sáros-patak*) is megtalálható. A *Fenes* pataknevét KISS LAJOS magyarázata szerint a régi *fen* 'fenőkő, kovakő' főnév -s képzős származékaként jött létre (FNESz., más magyarázatához lásd GYÖRFFY 2002: 41). Az itt felsorolt nevek olyan belső keletkezésű alakulatok, amelyek előtagja sajátosságot kifejező funkcióval bír, így S+F összetételben szerepelnek, az egytagú nevek pedig, mint a *Földes*, *Kövecse* S funkciójú konstrukciók.

Kétségtelen, hogy a sajátosságot jelölő elnevezések közül a legtöbb adat az alakra és méretre utal, de arányát tekintve ezeket szorosán követi a víz színére utaló nevek csoportja. A változatos színeket tartalmazó neveknek közel

⁴ A víznév előtagja ugyanakkor az *aranyos* 'hideg, kristálytiszta vizű' melléknevet is tartalmazhatja (GYÖRFFY 2011: 77–8), s ez esetben a szemantikai szerkezete is másképpen adható meg.

a fele *Fekete*- előtagú, tehát sötét színű vízre vonatkozik. Közülük csupán kettő tartozik a *Fekete-Köröshöz*, négy pedig a *Berettyó* vízrendszeréhez. Ezen kívül találunk *Barna*-, *Fehér*-, *Fényes*-, *Hamvas*-,⁵ *Kék*-, *Szőke*-, *Veres*- és *Zöld*- előtagú hidronimákat.

Szerkezetüket tekintve kétrészesek, kivételt csupán — ha egyáltalán ide tartozik — a *Küküllő* (< ?*Kékellő*) képez. Az S+F összetételű nevek fajtajelölése nagyrészt a *patak* és az *ér* vízrajzi köznevekkel történik, mindkét esetben kilenc-kilenc alkalommal (pl. *Kék-patak*, *Hamvas-ér*), de akadnak közöttük *fok*-ok (*Barna-fok*, *Zöld-fok*), *örvény*-ek (*Fekete-örvény*) és víz utótagúak (*Fehér vize*) is. Egy másik szerkezetű típus is megjelenik ebben a szemantikai kategóriában, ahol a sajátosság funkciójú előtag megnevező funkciójú utótaggal kapcsolódik össze (tehát S+M szerkezetű): *Fekete-Körös*, *Fehér-Körös*, *Kék-Kálló*.

Több denotátum esetében h ő m é r s é k l e t i tényezők jegyei fedezhetők fel, de mindegyik azonos hőmérsékletre utal: *Hideg-örvény*, *Hideg-patak*, *Hideg-ér*. A *Dragán* vagy *Sebes* harmadik neve szintén egytagú: *Hideg*. Különös, hogy míg a *Sebes*- és *Fekete-Körös* patakjainak tengerszint feletti magassága jócskán meghaladja a *Berettyó*-ét, illetve az *Ér*-ét, tehát forrásaik hőmérséklete a hegyekből eredve valószínűleg hidegebb, mégis e két utóbbi folyónév vízgyűjtőjéhez tartozik a legtöbb *Hideg*- előtagú pataknev. Valószínű, hogy ezeken a sík területeken a víz hőmérséklet általában nem annyira alacsony, mint a hegyi patakok esetében, így a víznév egyedítő szerepe még erősebben kifejeződhet. Ezek szerkezetüket tekintve S+F típusú összetételek, de egy esetben (*Hideg*) egyrészes S struktúra fejezi ki az adott funkciót.

A folyó k o r a is motiváló értékkel bír a megnevezés létrejöttében. Névanyagomban jellemzően a *régi* lexémával és ennek szinonimáival találkozunk az elnevezésekben (*Ó-Körös*, *Ó-Pece*, *Ós-Köselly*, *Régi-Berettyó*, *Régi-Fehér-Körös*), kivételként csak az *Új-víz* pataknev jelentkezik. Ez utóbbi a Kalota egyik patakocskája, tehát viszonylag kis vízhozamú vízfolyás, ellenben a fenti példákban szereplő *Régi*- előtagú, nagyobb folyókat jelölő nevekkel. Névszerkezetileg többnyire S+M szerkezetű nevekkel találkozunk, de a *Holt-ér* névben (ami két objektum nevéként is áll) az utótag fajtajelölő funkciót fejez ki (S+F).

A vizek á l l a p o t á t , a folyómedrek (többnyire gyér) vízbőségét jól tükrözik a *Medves*-, *Száraz*-, *Sáros*- előtagú elnevezések. Összesen 20 ilyen víznévvel találkozunk a magyar nyelvű adatok között. A vízrajzi köznevek közül a *sár* 12 összetételben szerepel, illetőleg az egyrészes, -d képzős *Sárd* névben is megtalálhatjuk. Az erek sekélyes voltának következtében legtöbb helyen *Sáros-ér* fordul elő (5), de emellett a *Sáros-patak*, illetve egy ízben a *Sáros-folyás* név is megjelenik a korpusz víznevei között, sőt sajátos, szervesen összetételként em-

⁵ A *Hamvas-ér* vagy *Hamvas pataka* víznevek esetében az előtag a vízhez közel lévő nádas egykori égetésével függhet össze (vö. GYÖRFFY 2011: 56–7).

líthetjük meg továbbá a *Nincsen-sár* megnevezést. Ugyanilyen szemantikai szerepe van az *Ébes-patak* előtagjának is, amely akár a m. R., N. *ebes* 'mocsaras, zombékos' melléknévvel is magyarázható. Emellett tekintetbe kell vennünk azonban az *Ebes* ([1067]/1267: *Ebes, Ebees, Ebis, Ebus*, ÁSz. 264.) személynévvel való esetleges összetartozását is. Minthogy erre a névre vonatkozóan nem áll rendelkezésünkre sem korábbi, sem későbbi adat, más módon juthatunk közelebb a megfejtéséhez. A Bánffyhunad környéki *Ébes-patak* olyan víznevek közt jelenik meg, ahol túlnyomó részt *-patak(j)a*, *-csorgója* birtokos személyjelenes utótagok követik a személynévi vagy köznévi előtagot. Mivel az *Ébes-patak* esetében hiányzik ez a morféma, talán a *Szárasz-patak* (!), *Mocsolya-patak*, *Sáros-patak* nevek sorába tartozik inkább strukturálisan, azaz előtagja a víz valamilyen tulajdonságát jelöli meg. Ebben az összefüggésben tehát — noha ennél határozottabban nem foglalthatunk állást — az *Ébes-patak* előtagjában talán nagyobb valószínűséggel gyaníthatjuk az *ebes* melléknevet, mint az *Ebes* személynévet.

Több adat is utal a víz kellemetlen szagára, legtöbb esetben az *ér* fajtajelölő utótaggal. A szag megnevezésére utaló előtagok meglehetősen egysíkúak: *Büdös-ér, Bödiös-ér, Büdes-ér, Büdös pataka*.

A víz ízeit sejtetik az *Édes-Marha-patak, Keserű-ér* és *Sós-patak*. Az *Édes-Marha-patak* szemantikailag a következő módon értelmezhető: 'szarvas-marhák itatására szolgáló patak, melynek vize édeskés ízű'.

A víz mozgását, folyásának sebességét változatos példanyag illusztrálja. A *sebes* melléknév gyakorisága e kategóriában kiemelkedően nagy: összesen 13 kétrészes névben szerepel, de emellett önállóan is megtaláljuk a Dragán és a Székely-jó vizek másik neveként, illetve egy kisebb patak megnevezéseként. Szintén gyors folyású vizeket jelölnek a *Hamarkos pataka*,⁶ *Homorka, Villongó-ér*; lassabb vízmozgásra utal viszont a *Folyós-ér, Gyalog-ér, Jámbor-ér*. Az *Ér* másik neve szintén mozgást kifejező szó: a TESz. értelmezésében az *Omsó* ('ömlik, árad') az *omos* ige folyamatos melléknévi igenévi alakja (vö. GYÖRFFY 2002: 40), de 'örvény' jelentéssel is bír. A *Homorka* víznév esetében feltehetőleg a román nyelvi hatásra bekövetkezett *a > o* változásra gyanakodhatunk.

⁶ Ez a patak a Berettyó jobb oldali mellékága Szilágy megyében, Kémer határában. Csupán az EHT. 2. adatai között lelhető fel *Hamarkos Pataka, Hamarkós Pataka* és *Hamarkas Pataka* alakban. Hasonló előtaggal áll a *Hamarka-ér* Heves megyében (lásd Tepélypuszta térkép, 1875; illetve Besenyőtelek kataszteri vázlat, 1906), *Hamarka patak* alakkal pedig Bihar vármegyében találkozzunk (Bél, Hajdú-Bihar m.; Pesty, Bihar 102). Valószínűleg olyan patakot neveztek el így, amelynek a vize hirtelen, gyorsan, hamar lefolyik.

A víz hangja motiválhatta a névadást a *Beri-patak*, *Bugy-ér*,⁷ *Csergetyű-fok*, *Csikorgós-ér*, *Morgó-fok* stb. elnevezésekben. Az első példában a *beri* 'bög, zúg, morajlik' (SzT.) lexéma színesíti a névanyagot.

4.2. Külső dologhoz, körülményhez való viszonyt kifejező névrészek

A teljes adatkörpusz 10%-át növényzetrel utaló nevek alkotják. Előfordulnak vízparti növények, cserjék, kultúrnövények és további növényfajták egyaránt. Tekintettel az itt szereplő nevek mennyiségére, a teljesség igénye és további alkategóriák beiktatása nélkül sorakoztatom fel a tipikus, majd a magyarázatot igénylő neveket.

A kultúrnövények között találunk *dinnye*, *mák*, *köles*, *lencse*, *rózsa* növényneveket tartalmazó vízneveket, bár az elnevezésekben ezek vadon növekvő fajtái is szerepelhetnek, a *lencse* pedig összefüggésbe hozható a *békalencse* vízinövény nevével is. Cserjéneveket tartalmazó víznevekben (*Hangás-ér*, *Kökény pataka*, *Mogyorós-patak*) a névrészfunkciók S+F összetételt alkotnak. Természetesen vízparti növényneveket (*káka*, *nád*, *sás* stb.) tartalmazó víznevekben is bővelkedik a névanyag, de figyelmet érdemelnek a szintén ide tartozó különleges nevek, amelyek szemantikai tartalma a fenti példákhoz képest komplexebb. Ilyen a *Pakac* (*páka* 1. 'káka, nád, gyékény virága, buzogány'; 2. 'hosszú, háromélű, néha hengeres szárú, a sásfélék családjába tartozó egyszikű növény', TESz.), *Guzsaly-ér* ('mezei zsurló vagy bábaguzsaly'), *Fekete-ér*, amely „a' benne termett fekete sástól vette nevét” (PESTY, Bihar 104b), *Üstök ere* (m. *üstök* 'nád, kukorica stb. bugás vagy füzéres porzós virágzata', TESz.), *Édes-ér*, ahol „sok édes gyökér termett” (Haán 1: 229).

Az állatok élete is vízhez kötött, amit a víznevek mennyiségi mutatója is alátámaszt, hiszen a Körös-vidéki faunára jellemző állatok többsége megtalálható a gyűjtött anyagban. Ezekben az elnevezésekben találunk házi- és vadállatokat, emlősöket (*Bika-ér*, *Farkas pataka*, *Hódos*), madarakat (*Bagoly-ér*, *Hollód*), kétélűeket (*Varas-ér*), hüllőket (*Kígyós-patak*), halakat (*Csikes-ér*, *Poty-kás*), rákokat (*Rákos ere*) és rovarokat (*Méh-séd*) egyaránt. Közülük a legtöbb állatot ma is ismerjük, de a hidronimák olyan neveket is megőriztek, amelyek a közhasználatból kivesztek. Összesen 12 névben szerepel a *csík* lexéma, amely jellemzően a patak ilyen halban való gazdagságát fejezi ki, de egyes esetekben a csíkbogarak jelenléte is befolyásolhatta a névadást; ugyanakkor olyan nevek is belekeveredhettek ebbe a csoportba, amelyek eredetileg csikók itatására szolgáló patakot jelöltek. Mivel ezekben a nevekben a helyesírás a magánhangzók hosszúságának jelölésében a legutóbbi időkig is nagyfokú bizonytalanságot és következetlenséget mutat, ezen kritérium mentén haladva nem lehet mindig meg-

⁷ A *Bugy-ér* esetében valószínűleg bugyborékolva, zubogva feltörő forrásnévvel van dolgunk, ahol a vízrajzi köznévi további földrajzi köznévi összetételben is szerepelhet (NEMES 2005: 137).

nyugtató magyarázatot adni az illető patak motivációs hátterére (pl. *Csik-ér, Csík-ér, Csikes-ér, Csikos-ér, Csíkos-ér, Csikós-ér*). A névadás hátterének pontos ismerete nélkül elvben tehát gondolhatunk csíkkalra, csíkbogárra vagy csikóra egyaránt, de tekintettel a vizek akkori halbőségére, ami többszöröse volt a mai-nak, bizonyos, hogy a nevek legnagyobb része halnevet rejt. Lovak itatására szolgált a *Ló-patak*, több *Kabalás-patak, Ménes-patak*,⁸ és szintén nagytestű patás állattal kapcsolatos a *Bika-ér, Marhás-fok, Ökrös-patak, Tinós-csermely, Ünő ere*, de a kisebb testű haszonállatok nevei (*bárány, disznó, juh, lúd, süldő, tyúk*) is szerepelnek a névalkotásban.

A névfejtés szempontjából talán a *Farkas-* előtagú nevek (összesen 12) jelentik a legnagyobb problémát, mert legfeljebb szintén csak hely(történeti) ismeret dönthetné el, hogy a *farkas* mint vadállat, a *farkasalma, farkasboroszlán* vagy *farkasborostyán*, illetve a *farkascseresznye* elterjedése, a patak farokszerű alakja vagy a patak más helyhez viszonyított elhelyezkedése (például valamilyen határ-rész végében), illetve egy ilyen nevű személlyel való kapcsolat szolgált-e a névadás alapjául.

A vízfolyás közelében lévő *é p í t m é n y e k* szintén részt vesznek a névalkotásban. A középkorban főképp lisztelő malmok lehettek a folyóvizek mellett, de a 16. századtól a kettős funkciójú, azaz őrlő- és kallómalmok is megjelentek. Ez utóbbi a *Kálló* folyónévben maradt fenn (de lásd még szl. *kalo* 'sár'). Noha a malmok fontos gazdasági szerepe a korban vitathatatlan, ám több esetben éppen a malomgátak és a folyókba dőlt fatörzsek okoztak árvizet (JANKOVICH 1996: 334). Az adatokban általában *malom* előtagú nevekkel találkozunk, melyeket változatos fajtajelölő vízrajzi köznévkövet: *Malom-ág, Malom-csatorna, Malom-ér, Malom-fél, Malom-patak, Malom vize*; de előfordul, hogy a *malom* előtagok újabb névelemmel összetételt alkotva adják az előtagot: *Falumalom fokja, Vízimalom-ér*.

Két másik nagyon gyakori vízzel kapcsolatos építmény a *híd* és a *kút* (ez utóbbi persze nemcsak kiépített víznyerő hely, hanem 'forrás' értelmű is lehetett), amely számos víznévben képviselteti magát. Nagyrészt összetételben fordulnak elő (kivéve a *Hidas*), mindig S+F szerkezetű nevekben (*Híd pataka, Kutas-patak*). Épületnevek őrződtek meg a *Fogadó, Házi ere, Monostor ere, Ovár-fok, Vár-aszó, Butyka-folyás* nevekben. A *Bárász-patak* előtagjában a regionális magyar nyelvbe jövevényszóként bekerült román *bară* 'rúd' és a magyar ellátottságot kifejező *-s* képző szerepel, de a magyar *Bárás* a románban *bárász*-nak hangzik, és lejegyzése a román hangzás alapján történt. Az elsődleges elnevezés tehát (román jövevényszóra támaszkodva ugyan, de) magyar lehetett, amit a románok is használhattak. A *Balázs* személynévvel nem hozható összefüggésbe.

⁸ De lásd még a m. R. *Ménes* szn. (1138/1329: *Menes*, ÁSz.) is.

Gyakran esz kö z n e v e k is feltűnnek víznevekben. Valószínűleg helymegjelölést szolgált a *Botos-fok* víznevben a *bot* lexéma, amely a patak partján leszárt bot lehetett, de az is lehetséges, hogy a tetejében csupor volt, ami iható vizű patakot feltételez. Bizonyára iható vízzel rendelkezett az *Itzés*, *Bodon-ér* és talán a *Fazék-ér*, mert bennük víztároló edények neve örökítődött meg. A *Bodon-ér* bizonyos módon kiépített forrásra, kútra utal (m. *bödön* 'elsődlegesen olyan kútra, forrásra vonatkozott, amelynek gödrét korhadtt, odvas belű vagy kivájt — mindkét végén nyílt — fatönkkel, úgynevezett bodonnal bélelték ki', TESz.; *bödön* 'faedény'; *bodonkút*, *bodonoskút* 'odvas v. kivájt fatönkben felfogott forrás', SzT.), amely szintén víznyerő hely volt. A *Bárdos* víznev „állítólag egy hajdan medrében talált aranybárdtól kapta nevét” (Haán 1: 193); ugyanakkor különösebb magyarázatot nem igénylő halászeszköz neve maradt fenn a *Szigony-fok* víznevben.

A s z e m é l y n e v e k e t tartalmazó víznevek bizonyos értelemben mindig az ott lakó emberekről közvetítenek információkat, ám annak az eldöntése, hogy egy-egy patak éppen a tulajdonosról kapta-e a nevét, azaz arról a személyről, akinek a birtokán keresztülfolyt, vagy esetleg aki csak haszonbérbe kapta, többnyire nem lehetséges.

Az itt előforduló nevek 80%-a régi magyar személynév, mint a *Bodó-jó*, *Bodó folyása* (vö. 1211: *Bodo*, *Bodou* szn., ÁSz. 130), *Csente-patak* (vö. 1264: *Chente* szn., ÁSz. 190), *Varsány-ér* (*Vofyan*, *Vassaner*, VárReg. 9), az *Isti-fok*, ahol az *Isti* személynévre van ugyan Árpád-kori adatunk is (vö. 1251/1281: *Ista*, *Usthe* szn., ÁSz. 431), de az *István* név becéző formája is állhat benne. A *Hölgy ere* és *Kölgyes-ér* esetében az utóbbi névadatban a *k* és *h* betűk felcserélésére gondolhatunk. Bár családnévként is ismeretes, az állatnévi eredeztetés lehetőségét is meg kell említeni, ugyanis a m. *hölgy* 'nyáron barna, télen hófehér menyétféle, hermelin' (FNESz. *Hőgyész*) nevű kistestű ragadozó is élhetett az adott vidéken.

Érdekes alakulat a *Henter pataka*, e név ugyanis a *Hender*-ből lett átírva (ETH. 9., Kolozs 334). A szomszéd falu történetét tanulmányozva kétségtelenné válik a családnévi eredeztetés, ugyanis Magyarvalkón két fűrészmalom épült, az első 1736-ban, a második 1764-ben; ez utóbbi építtetője Henter Ádám báró volt. A *Hender* alakváltozatban pedig a *t* hang zöngésülése ment végbe.

Találkozunk elő- és utónévből álló teljes nevekkal, mint a *Bak Tamás patak*, *Butyipál-patak*, *Dob Jakab pataka*, *Feketegyörgy ere* és *Zugyó Vaszali ere*, amelyekből csupán az utolsó névadatra térek ki, mert olyan alakulat, amely magyar pataknévben maradt fenn, magyar írásgyakorlatot követve. A *Zugyó Vaszali ere* családnévi eleme a magyar *zúgó* melléknévi igenévből eredeztetett *Zugun* (IORGU 501), a *Vaszali* pedig a rom. *Vasile* (m. László) átírata.

Szintén ebbe a csoportba tartoznak azok a nevek, amelyek foglalkozásneveket takarnak, s több esetben szorosan összefüggnek a javadalmi birtoknevekkel

(*Borbély ere, Hegedűs-derék, Kovácsi-ér, Pap-ér, Dusnok-ér, Halász-örvény, Udvarnok-ér*). A *Bába-fok* esetében kevésbé valószínű a foglalkozásnév motivációs volta, talán közelebb visz a megoldáshoz, ha figyelembe vesszük, hogy a név előtagja a *bábaguzsaly* 'mezei zsurló' lerövidült alakja vagy a *Bába* személynév (vö. 1111: *Baba* szn., ÁSz. 79) is lehet.

A *Gyilkos-ér* és a *Gyilkos-folyás* vélhetően *e s e m é n y t* megörökítő víznév. Ilyen típusú víznevekre csak ezt a két példát találjuk, ami azt bizonyítja, hogy ez a negatív képzetársítást tartalmazó elnevezési mód nem volt elterjedve a Körösök vidékén.

4.3. Más helyhez való viszonyt kifejező névrészek

Különbféle térszíni formák is inspirálhatták a víznévadástart: így a magasabb (hegy, domb, halom), alacsonyabb (berek, hát, mező, rét, tisztás) vagy éppen a mélyebb fekvésű (árok, ásás, fenék, völgy) földfelszíni alakulatok is szép számmal fordulnak elő víznevekben. Természetesen nehéz lenne pontosan elkülöníteni a hegy és a domb fogalmát a nyelvhasználatban, mert az alacsonyabb kiemelkedést is hegynek nevezük, ha környezetéből meredeken kitűnik.

Mivel a víz és a szárazföldi alakulatok kapcsolata igen szoros, az itt található nevek sok esetben megkülönböztető szerepű névrészt sem tartalmaznak, tehát a víz és a térszínforma neve azonos. Ilyen a *Babo* nevű víz és a *Babo* nevű, 216 m magas domb, a *Ponor* nevű vízfolyás és az ugyanolyan nevű 797 m magas hegy. Ha névrészfunkció szerint vizsgáljuk e neveket, láthatjuk, hogy kevésbé változatosak, megnevező (M) szerepben fordulnak elő. Az alacsonyabban fekvő térszínformanevek közül leggyakrabban a *láz* m. R., N. *láz* 'tisztás, szénatermő hely, rét, irtvány' közneve szerepel (*Láz pataka* stb.), míg a mélyebb térszínformák közül a *völgy* fordul elő a legnagyobb arányban (*Mikó völgye*,⁹ *Bajos-völgy*,¹⁰ *Vízvölgy-folyás* stb.).

A más helyhez való viszonyt kifejező nevek körében a víznevek és településnevek tanulmányozása azért is lehet tanulságos, mert a szakirodalomban ezek viszonya több ízben is előkerül (lásd pl. BENKŐ 1947a, 1947b, 1997: 65, MEZŐ 1982: 222, BÍRÓ 1999: 36, 2005: 184, CSOMA 2007, GYÓRFFY 2008: 147, KISS M. 2010: 83). Az olyan településnevekben, amelyek vízrajzi köznevet tartalmaznak, a két helynévfajta viszonya egyértelmű: a víznév elsődlegességét a településnévhez képest ezek a lexémák világosan jelzik: *Kölesér, Ér, Sárszeg* települések tehát a mellettük vagy közelükben folyó (azonos nevű) vízről kapták a

⁹ A *Mikó völgye* víznévi státusát olyan szinonim névvariánsok igazolják, mint a *Mikó p[atak]* és *Mikó patak* (HKFT.), illetve a mai térképeken lévő román *Valea Micăului* elnevezés, ahol a vízrajzi köznevi előtag *vízjárta völgy* (DEX.) és *patak* jelentésben egyaránt használatos.

¹⁰ A *Bajos-völgy* Orbótól délnyugatra folyik az Ér bal oldali mellékvizéként (MKFT.), tehát ez esetben is víznévvel, nem pedig völgnévvel kell számolnunk.

nevüket. Az ilyen településnevek között persze szép számmal találunk olyan névformákat is, melyek elsődleges névszerkezete (s víznévi eredete) csak történeti visszatekintéssel értelmezhető: a m. R. *jó* 'folyó' vízrajzi köznevet (pl. *Hájó, Hejőkürt*) vagy a m. R. *aszó* 'kiszáradt folyómeder, völgy' lexémát (pl. *Hosz-szúaszó*) tartalmazó településnevek ebbe a típusba tartoznak.

Az irányjelölés a víznévadás egyik jellegzetes formája, mert sokszor kapja a patak annak a településnek a nevét, ahonnan folyik (pl. *Gálosházicsermely, Dombrovicai-csermely, Talpi-patak*). Ez az elnevezési mód általában rövidebb patakokra vonatkozik, viszont a jelentősebb vízfolyások esetében fordított a névadás iránya: ekkor jóval gyakoribb, hogy a település veszi a nevét a vízről (pl. *Hollód*).

Előfordul, hogy a hely viszonyított helyzetének a jelöléséből alakulnak olyan nevek, mint az *Átalasi-ér, Elő-ér, Felső-ér, Hegymegetti-patak, Kertalya-ér, Közép, Közepes*. Köztudott, hogy ugyanannak a víznek a viszonyított helyzete igen változékony lehet, hiszen egy aktív földrajzi objektumról beszélünk, ami folyásának köszönhetően egyidőben többféle kapcsolatban állhat a közelében fekvő tájrésszel, térszinformával. A víz folyhat a viszonyítás alapjául szolgáló denotátum felől vagy felé, mellett vagy akár keresztül rajta, így ugyanannak a vízfolyásnak a neve a térszinformához való viszonya szerint változhat. A fenti víznevek esetében megfelelő források híján a nevek ennél pontosabb motivációja nem adható meg. Az írásos kútfők helyett azonban valamelyest segítségünkre lehetnek a térképek. Például a *Hegymegetti-patak* esetében a II. katonai felmérés térképein jól látható, hogy Zovány (Szilágy megye) északi részén, a Berettyó jobb oldalán a településhez viszonyítva a Hangás-hegy mögött folyik a kérdéses patak. A *Közepes* víznév esetében pedig a III. katonai felmérés térképszelvényén találunk egy 199 m magasságú, ugyanilyen nevű kiemelkedést, amiről szintén elnevezhették a vizet.

Az erdőről elnevezett víznevekben 'a víz az erdő mellett vagy az erdőben folyik' helyviszony fejeződik ki. Leggyakrabban az *alma-, bükk-, dió-, éger-, fűz-, körte-, meggy-, nyár-, nyír-, som-, száldob- (szódok-), szil-, szilva-, tölgyfa* nevét tartalmazó összetételek fordulnak elő, de néhány esetben találkozunk erdőről elnevezett pataknevekkel is (*Kiserdő, Somkerek pataka*). Figyelembe kell vennünk, hogy botanikai szempontból a *cser* és *tölgy* értelmezése nem feltétlenül mutat jelentéskülönbséget (*Kiscser-patak, Tölgy-patak, Tölgyes-patak*), hiszen a *cserfa* is a *tölgyfélék* közé tartozik.

Ha szerkezetileg vizsgáljuk a fenti neveket, láthatjuk, hogy egyrészes, sajátosságfunkciójú (S) struktúrák éppúgy előfordulnak közöttük, mint kétrészes, sajátosságot kifejező előtagból és fajtajelölő utótagból álló összetételek (S+F).

4.4. Többféleképpen elemezhető névrészek

Ebbe a kategóriába azokat a neveket soroltam, amelyek magyarázatában többféle motiváció is szerepet kaphat, és további háttérismeretek híján ezek egyike

vagy másika mellett nem tehetjük le a voksunkat. A kétrészes elnevezések között egyáltalán nem ritka, hogy azok többféle értelmezési lehetőséget is kínálnak. Példaképpen a *halom* 'alacsonyabb domb' (TESz.) földrajzi köznevet vagy ennek származékait tartalmazó neveket (pl. *Halom-ér*, *Halmosdi-patak*, *Halmas pataka*, *Halmágy-örvény*, *Halmágyi-patak*) sorra véve azt láthatjuk, hogy bennük többféle funkció jelentkezhet. Míg a *Halom-ér*, *Halmas pataka* összetételekben az előtag kiemelkedésre utal, a *Halmosdi-patak*, *Halmágy-örvény*, *Halmágyi-patak* nevekben településhez való viszonyt találunk, noha mindegyik esetben S+F szerkezetű a név. A *Mérges-ér* esetében gondolhatunk a folyó rossz vízminőségére, a partján termő mérgező növényre éppúgy, mint — tekintve, hogy már egészen korai adatokkal dokumentálható ilyen alakú személynév — a birtokosi-használói viszonyra. A *Kerítő* elnevezés a vízfolyás alakjára vagy az ott használatos eszközre is utalhat figyelembe véve, hogy a névadás alapjául a kerítő háló megnevezése is szolgálhatott.

Néhány esetben névföldrajzi jegyek vezethetnek közelebb bennünket a megoldáshoz. A Berettyó egyik mellékága a *Dabó-ér* nevet viseli. Előtagjában elvileg azonosíthatnánk személynévet is (vö. 1211: *Doba*, *Dobba*, *Daba* szn., ÁSz. 253) és ily módon a birtokosi-használói funkció kifejeződését, de szláv eredetűnek ugyancsak tarthatjuk (vö. szl. *doba* 'tölgy'). Azon megfigyelésünk alapján azonban, hogy a szláv eredetű nevek jelenléte csak a Berettyó felső szakaszára jellemző (pl. *Toplica-patak*, *Dobre folyása*, *Bukmer*), az alsó szakaszán viszont elterjedtebbek a magyar személynévi eredetű nevek (*Péterke-ér*, *Jósi-fok*), akkor nagyobb eséllyel kereshetünk az ezen a szakaszon folyó *Dabó-ér*-ben is inkább személynévet.

5. Összegzés

A három Körös vízrendszere neveinek funkcionális-szemantikai kategóriáit a HOFFMANN-féle modell szerint igyekeztem fölvázolni. A 2098 denotátumot tartalmazó teljes névanyagból ebben a tanulmányban csak a magyar neveket tárgyaltam (azaz 1128 névadatot), közülük is kiemelve azokat, melyek az adott csoport reprezentáns jegyeit mutatják, de a csoportosítás során mindegyik nevet besoroltam a megfelelő kategóriába, hogy az egyes típusok közti aránybeli eltérések jól megfigyelhetőek legyenek.

A kapott eredményeket összevettem hasonló munkák számadataival, többek között GYÖRFFY ERZSÉBET „Régi vízneveink funkcionális szerkezetéről” című tanulmányával (2002), illetve KOVÁCS ÉVA „Az ómagyar kori Bihar vármegye vízneveinek nyelvi elemzése” című írásával (2008). A három víznévanyagban előforduló szerkezeti hasonlóságok és különbségek egyik forrása diakrón jellegű, mivel az általam gyűjtött víznevek nem az ómagyar korra vonatkoznak csupán, hanem több évszázadot fognak át egészen az újabb magyar korig. A KOVÁCS ÉVA eredményeivel való összevetésben pedig az mutatkozott valamelyest

befolyásoló tényezőnek, hogy KOVÁCS dolgozata nem korlátozódik a folyóvíz-nevek elemzésére, hanem szélesebb merítésű annál: a vízneveket általában tárgyalja.

A s a j á t o s s á g o t jelölő egyrészes nevek a Körösök mentén az egyrészes magyar víznevek 47%-át teszik ki, GYÖRFFY-nél 54%-os arányt találunk (2002: 45), KOVÁCS ÉVA viszont igen magas, 75%-os arányt regisztrál (2008: 191). Az ilyen szerkezetű típusok az általam vizsgált területen leginkább a Sebes- és a Fekete-Körös vidékére jellemzők, míg a Kettős-Körös víznévrendszerében alig fordul elő S funkciójú egyrészes névforma.

A m e g n e v e z ő szerepben lévő egyrészes nevek aránya a Körösök mentén az egyrészes névtípuson belül 43%, GYÖRFFY munkájában 38% (2002: 45), a bihari víznevek körében pedig egyáltalán nem szerepel ilyen névszerkezet (vö. KOVÁCS É. 2008: 192). A Körösök mentén a három egyrészes funkcionális szerkezetű típus (F, S, M) közül az M szerkezetű nevek tehát nagyjából a sajátosságjelölőkkel azonos arányban szerepelnek, ám azt is megfigyelhetjük, hogy az ilyen típusú víznevek aránya északról délre haladva fokozatosan csökken. Ennek megfelelően legmagasabb arányban a Berettyó vidékén találunk M funkciójú egyrészes neveket, amit a Sebes-, Fehér- és Fekete-, valamint a Hármas-Körös rendszere követ. Az Ér és a Kettős-Körös vidékére jellemző a legkevésbé az ilyen névstruktúra.

A hely f a j t á j á t jelöli a Körösök víznévrendszerébe tartozó egyrészes nevek 10%-a, GYÖRFFY-nél az ómagyar kori nevekre 8%-ban jellemző ez a szemantikai főkategória (2002: 45), a Bihar megyei ómagyar kori nevek esetében pedig 25%-ban találjuk meg az F szerkezetet (KOVÁCS É. 2008: 192). Az arányok jól mutatják, hogy az egyrészes víznevek körében a fajtajelölés kevésbé elterjedt jelenség. A vizsgált területen javarészt a Sebes-Körös vidékén fordulnak elő ilyen típusú hidronimák, s a legkevésbé gyakoriak a Fehér-Körös víznevei körében.

Összességében tehát azt láthatjuk, hogy az egyrészes nevek állománya ebben a térségben sok tekintetben hasonlóságot mutat Magyarország ómagyar kori folyóvízneveinek szemantikai jellemzőivel, tehát a nevek funkcionális szerkezete javarészt megőrizte a víznevek régi konstrukcióját. Azt is ismételt hangsúlyoznunk kell azonban, hogy az itt bemutatott nevek nem a Körösök vízgyűjtőjének teljes névállományát képviselik, csupán a magyar neveket.

A kétrészes nevek is sok érdekes tanulsággal szolgálnak. Ha összevetjük a jelenlegi munkát a fentebb tárgyalt két másikkal, láthatjuk, hogy az S+F szerkezetű típus mindhárom esetben a legnagyobb arányszámot éri el: GYÖRFFY-nél 45% (2002: 45), KOVÁCS-nál 75% (2008: 192), esetünkben pedig 57%. A sajátosságot jelölő előtagú és fajtajelölő utótagú nevek a Berettyó és a Sebes-Körös vidékén fordulnak elő a legnagyobb arányban, míg az Ér és a Kettős-Körös víznévrendszere reprezentálja legkevésbé ezt a típust.

Az M+F szerkezetű víznevek a Körösök mentén a kétrészes nevek 33%-át adják, amely jóval magasabb arány annál, mint amit a másik két, viszonyításul, összevetésül felhasznált munkában találunk: GYÖRFFY ERZSÉBET 20%-ban mutatja ki a régi Magyarország folyóvíznevei körében ezt a szemantikai struktúrát, KOVÁCS ÉVA pedig a Bihar megyei víznevek között 11%-os megterheltségét találta az M+F szerkezetnek. A funkcionális szerkezet típusokat tekintve legnagyobb számban a Berettyó és a Sebes-Körös víznevei tartalmaznak megnevező és fajtajelölő névrészpárokat, ellentétben az Ér, a Kettős-Körös és a Hármas-Körös vidékével, ahol az efféle névkonstrukciók kevésbé jellegzetes alakulatok.

A Váradi-Körös, Örvénd-Körös, Konyári-Kálló nevekben az utótag számít alaptagnak, melyhez később kapcsolódott az előtag a pontosabb identifikáció céljából, szerkezetileg S+M névszerkezetet hozva létre, amely azonban jóval ritkább, mint a fentebb bemutatott szerkezeti típusok.

Az itt bemutatott funkcionális-szemantikai elemzést a Körösök vízgyűjtőjéhez tartozó magyar nevek alapján végeztem el. Magyar vízneveknek minősítettem azokat az alakulatokat is, amelyekben román eredetű lexémát magyar földrajzi köznévet követ (pl. *Gyurkucza-patak*, *Magura-patak*). Több olyan víznév is van azonban a vizsgált névkorpuszban, amely román közszó magyar nyelvű lejegyzését mutatja (pl. *Páró* < rom. *pârâu* 'patak', *Vallye* < rom. *vale* 'völgy, patak'): az ilyen típusú nevek többnyire PESTY FRIGYES helynévtárában fordulnak elő abból a korból, amikor a magyar volt a hivatalos nyelv Erdélyben is, s ez a nevek rögzítését alapvetően meghatározta. Az ilyen elnevezéseket ezért a román nevek közé soroltam, és szerkezeti elemzésüket — amint ezt fentebb jeleztem — egy másik tanulmányban tervezem bemutatni.

Irodalom

- ÁSZ. = FEHÉRTÓI KATALIN, *Árpád-kori személynévtár. 1000–1301.* Bp., 2004.
BENKŐ LORÁND (1947a), *A Nyárádmente földrajzinevei.* MNyTK. 74. sz. Bp.
BENKŐ LORÁND (1947b), Víz- és helységneveink viszonyához. *MNy.* 43: 259–63.
BENKŐ LORÁND (1997), Megjegyzések a *Begej* névhez. Adalék táj- és vízneveink viszonyához. In: *Szavak — nevek — szótárak.* Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára. Szerk. KISS GÁBOR–ZAICZ GÁBOR. Budapest, 1997. 62–70. Újraközlése: BENKŐ LORÁND, *Név és történelem.* Bp., 1998. 178–85.
Besenyőtelek kataszteri vázlat, 1906 = ALFÖLDY GYULA, *Besenyőtelek I. és II. rész hevesvármegyei nagyközség kataszteri vázolata.* Eger, 1906.
BÍRÓ FERENC (1997), Helynévalkotó vízrajzi köznevek a Körösök vidékén. *MNyj.* 34: 93–114.
BÍRÓ FERENC (1999), Víznevek hatása Körösladány helynévrendszerére. *NÉ.* 21: 36–42.
BÍRÓ FERENC (2005), Víznevekből metonimikusan keletkezett magyar településnevek. *NÉ.* 27: 170–9.

- BÍRÓ FERENC (2008), Vízrajzi köznevek ómagyar kori településnevekben. *NÉ.* 30: 67–81.
- CSOMA TÍMEA (2007), *A településnév és a víznév kapcsolatáról.* Szakdolgozat. Kézirat. Debrecen. (http://mnytud.arts.klte.hu/szakdolgozat/1552/csoma_t_1552.pdf)
- DEX. = *Dicționar Explicativ al Limbii Române.* (<http://dexonline.ro>.)
- EKFT. = *Az első katonai felmérés. A Magyar Királyság teljes területe 965 nagyfelbontású színes térképszelvényen. 1782–1785.* Arcanum Adatbázis Kft. DVD. 2004.
- ETH. 2. = Szabó T. Attila *Erdélyi történeti helynévgyűjtése 3. Szilágy megye.* SZABÓ T. ATTILA kézirat gyűjtéséből közzéteszi HAJDÚ MIHÁLY–SEBESTYÉN ZSOLT. Bp., 2002.
- ETH. 6. = Szabó T. Attila *Erdélyi történeti helynévgyűjtése 6. Udvarhelyszék.* SZABÓ T. ATTILA kézirat gyűjtéséből közzéteszi HAJDÚ MIHÁLY–BÁRTH M. JÁNOS. Bp., 2005.
- ETH. 9. = Szabó T. Attila *Erdélyi történeti helynévgyűjtése 9. Szolnok-Doboka megye.* SZABÓ T. ATTILA kézirat gyűjtéséből közzéteszi HAJDÚ MIHÁLY–MAKAY EMESE. Bp., 2007.
- ETH. 11. = Szabó T. Attila *Erdélyi történeti helynévgyűjtése 11. Erdély peremvidéke.* SZABÓ T. ATTILA kézirat gyűjtéséből közzéteszi HAJDÚ MIHÁLY–BUBOLY MAGDOLNA–BÁRTH M. JÁNOS. Bp., 2010.
- FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II.* Negyedik, bővített és javított kiadás. Bp., 1988.
- GYÖRFFY ERZSÉBET (2002), Régi vízneveink funkcionális szerkezetéről. *MNyj.* 40: 35–46.
- GYÖRFFY ERZSÉBET (2008), Folyóvíznevekből alakult településnevek. In: *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi konferencia előadásai.* Szerk. BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ. Bp. 142–8.
- GYÖRFFY ERZSÉBET (2011), *Korai ómagyar kori folyóvíznevek.* Debrecen.
- GYÖRFFY ERZSÉBET–RESZEGI KATALIN (2003), Árpád-kori hegy- és víznevek funkcionális-szemantikai szempontú összehasonlító vizsgálata. *MNyj.* 41: 195–204.
- HAÁN LAJOS (1870), *Békés vármegye hajdana 1–2.* Pest.
- HAJDÚ MIHÁLY (2003), Az alföldi tanyák névtípusai. In: *Válogatott tanulmányok.* Szerk. KISS JENŐ. Bp. 325–32.
- HA. 1., 2. = HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA, *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból. 1. Abaúj–Csongrád vármegye.* Debrecen, 1997. 2. *Doboka–Győr vármegye.* Debrecen, 1999.
- HKFT. = *Harmadik katonai felmérés 1869–1887, a Magyar Szent Korona Országai 1:25.000.* Arcanum Adatbázis Kft. DVD. 2007.
- HOFFMANN ISTVÁN (1999), A helynevek rendszerének nyelvi leírásához. *MNyj.* 37: 207–16.
- HOFFMANN ISTVÁN (2007), *Helynevek nyelvi elemzése.* Második kiadás. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 67. Bp.
- HOFFMANN ISTVÁN (2009), Víznevek a Kárpát-medencében: hidak nyelvek és kultúrák között. In: *A víz kultúrája.* Szerk.: BARTHA ELEK–KEMÉNYFI RÓBERT–LAJOS VERONIKA. Debrecen, 2010. 209–20.

- HUNFALVY JÁNOS (1863), *A Magyar Birodalom természeti viszonyainak leírása 1–3. Pest.*
- Huszár = HUSZÁR MÁTYÁS (1823), *A Tisza Tokaj–Szeged szakaszának, valamint a Berettyó, a Körösök, a Hortobágy folyóknak felmérése és szabályozási terve.* 68 db 1:36 000-es méretarányú térképlap (S80 0039.01.10–0039.01.41-50.).
- IORGU, IORGU (1983), *Dicționar al numelor de familie românești.* Bukarest.
- JANKOVICH B. DÉNES (1996), Adatok a Körösvidék középkori vízrajzához és a vizek hasznosításához. *Békés Megyei Múzeumok Közleményei* 16: 305–49.
- KISS LAJOS (1996), A Kárpát-medence régi helynevei. *Nyr.* 120: 440–50. Újra-kiadása: KISS LAJOS, *Történeti vizsgálódások a földrajzi nevek körében.* Piliscsaba, 1999. 104–16.
- KISS MAGDALÉNA (2009), Toponimele din Transilvania în culegerile lui Frigyes Pesty și Attila Szabó T. In: *Lucrările celui de Al Doilea Simpozion Internațional de Lingvistică.* Szerk. NICOLAE SARAMANDRU–MANUELA NEVACI. Bukarest. 107–13.
- KISS MAGDALÉNA (2010) Bihar megye víz- és településneveink lexikai kapcsolata. *Félúton* 5: 83–95.
- KMHsz. = *Korai magyar helynévszótár 1. Abaúj–Csongrád vármegye.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN. Debrecen, 2005.
- KNIEZSA ISTVÁN (1942), *Erdély víznevei.* Kolozsvár.
- KOVÁCS ÉVA (2008), Az ómagyar kori Bihar vármegye vízneveinek nyelvi elemzése. In: *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi konferencia előadásai.* Szerk. BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ. Bp. 189–94.
- KOCÁN BÉLA (2008a), A középmagyar kori Ugocsa vármegye helyneveinek névrendszertani összefüggései. *HT.* 3: 95–104.
- KOCÁN BÉLA (2008b), Az ómagyar kori Ugocsa vármegye helyneveinek névrendszertani összefüggései. In: *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi konferencia előadásai.* Szerk. BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ. Bp. 182–8.
- KOCÁN BÉLA (2009), A folyóvíznevek típusai és változásai Ugocsa vármegye ómagyar és középmagyar kori névanyagában. *HT.* 5: 115–30.
- MEZŐ ANDRÁS (1982), *A magyar hivatalos helységnévadás.* Bp.
- MKFT. = *A második katonai felmérés. A Magyar királyság és a Temesi bánság nagyfelbontású, színes térképei. 1819–1869.* Arcanum Adatbázis Kft. DVD. 2005.
- NEMES MAGDOLNA (2005), *Földrajzi köznevek állományi vizsgálata.* Doktori értekezés. Kézirat. DE Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.
- PESTY, Bihar = HOFFMANN ISTVÁN–KIS TAMÁS, *Pesty Frigyes, Bihar vármegye I–II.* A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 65. sz. Debrecen, 1996, 1998.
- PÓCZOS RITA (2003), A Sajó vízrendszerének nyelvi rétegei. *MNyj.* 41: 105–27.
- PÓCZOS RITA (2004), A Garam és az Ipoly víznévrendszerének nyelvi rétegei. *HT.* 1: 105–27.
- SEBESTYÉN ZSOLT (2010), *Bereg megye helységneveinek etimológiai szótára.* Nyíregyháza.

- SzT = *Erdélyi magyar szótörténeti tár I*-. Szerk. SZABÓ T. ATTILA. Bukarest, 1975–.
- Tepélypuszta térkép, 1875 = SZABÓ IMRE, *Heves megyei Tepélypuszta határának rendezés előtti állapotáról készült Térképe*. Eger, 1875
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. I–III. Bp., 1967–76. IV. Mutató. Bp., 1984.
- TÓTH VALÉRIA (2001), *Az Árpád kori Abauj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára*. Debrecen.
- TÓTH VALÉRIA (2003), *A Zala vízgyűjtőjének régi folyóvíznevei*. *NÉ.* 25: 89–94.
- VárReg. = *Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróba-lajstrom az 1550-iki kiadás hű hasonmásával együtt. Registrum Varadiense examinum ferri candentis ordine chronologica digestum descripta effigie editionis a. 1550 illustratum sumptibusque capituli Varadiensis*. Szerk. KARÁCSONYI JÁNOS–BOROVSKY SAMU. Bp., 1903.

